

حقوق اسیران جنگی در پرتو آموزه‌های اسلامی با تطبیق بر کنوانسیون سوم ژنو

سید احمد حبیب‌نژاد

چکیده

با همه‌ی تلاش پیامبران الهی و انسان‌های وارسته در جهت همزیستی مسالمت‌آمیز، هنوز هم جنگ به عنوان یکی از روابط اجتناب‌ناپذیر بشری خودنمایی می‌کند، به گونه‌ای که جهان امروز شاهد جنگ‌ها و نبردهایی در گوشه و کنار این دنیا می‌باشد.

مباحث و موضوعات مربوط به جنگ از مهم‌ترین چالش‌های امروزین به حساب می‌آید و نهادهای حقوق بشری و بشردوستانه به همراه مردمانی صلح‌دوست در پی کمتر شدن جنگ و یا حداقل، کاهش اثرات منفی ناشی از آن می‌باشند.

یکی از پیامدها و پدیده‌های جنگ، اسیران جنگی می‌باشند که شناختن، شناسایی، ترویج و گسترش حقوق آنها بسیار اهمیت دارد.

از سوی دیگر اسلام به عنوان دینی جامع و کامل، تبیین‌کننده و تنظیم‌کننده‌ی روابط؛ از جمله میان فرد و خداوند و میان افراد با یکدیگر می‌باشد و هر چند انسان‌ها را به «حکمت» و «موعظه‌ی حسنه» تشویق می‌نماید، اما در مورد ساحت جنگ و پدیده‌های مربوط به آن ساکت ننشسته است.

آموزه‌های اسلامی در پرتو تعالیم معصومین - ع - و با تأکید فراوان بر کرامت ذاتی و حیثیت انسانی، قواعد و مقررات شایسته‌ای برای جنگ و مسائل آن ارائه داده است. رفتار با احسان و احترام، ممنوعیت کشتن اسیران، حمایت از کودکان، زنان، سال‌خورده‌ها و... حق خوراک، پوشاک، مکان مناسب و معالجه و بهداشت، منع بیگاری، منع تخلیه‌ی اطلاعاتی و... از جمله حقوق اسیران جنگی و از وظایف دولت اسیرگیرنده محسوب می‌شود که در تعالیم اسلامی آمده است.

در این مقاله سعی شده است تا پس از شناسایی و معرفی این حقوق در آموزه‌های اسلامی، جایگاه آنها در کنوانسیون سوم ژنو راجع به «معامله با اسیران جنگی» مشخص گردد.

سابقه‌ی زمانی، رحمت و رأفت گسترده‌تر اسلام نسبت به اسیران و تأکید بیشتر بر حفظ کرامت و حیثیت انسانی؛ از جمله امتیازهای تعالیم اسلامی در مورد اسیران جنگی نسبت به کنوانسیون مذکور می‌باشد.

مقدمه

جنگ یکی از روابط شناخته شده‌ی جامعه‌ی بشری گردیده است، به گونه‌ای که اندک اندک زندگی در جهانی با فضای صلح و دوستی و زیستن مسالمت‌آمیز به رویایی شیرین برای بشریت تبدیل شده است. پدیده‌ی جنگ، با مصایب و فجایع گسترده‌ای همراه و همزاد است که نمونه‌هایی از آن را می‌توان در

جنگ‌های جهانی نخست و دوم متجلی دانست؛ آثار و نتایجی که ممکن است مدّت‌های طولانی بر جوامع انسانی سنگینی نماید و طعم خوش زندگی راحت را از آنها سلب نماید.

یکی از مباحث پیرامون جنگ، بحث اسیران جنگی است. این که اسیر به چه کسی اطلاق می‌گردد؟ حقوق اسیران و تکالیف آنان چیست؟ وظیفه‌ی دولت اسیرگیرنده چیست؟ و...، از مسائلی می‌باشد که توجه برخی اندیشمندان و مجامع انسان‌دوستانه را به خود جلب کرده است و کنوانسیون‌های ژنو محصول همین اندیشه‌ها و اندیشیدن‌ها می‌باشد. از سوی دیگر چگونگی تعامل و رفتار با اسیران جنگی را می‌توان بازتابی از نوع نگرش نظام‌ها و مکاتب نسبت به انسان و بشر دانست؛ از همین رو، اسلام به عنوان دینی انسانی و بشری نسبت به این مباحث سکوت نکرده، بلکه با دادن تعالیم و ارایه‌ی شیوه‌های منصفانه از رفتار با اسیران، افقی روشن فراروی انسان‌ها به خصوص بشر امروز قرار داده و به عبارت دیگر، اسلام راهبردها و رهیافت‌های منصفانه‌ای برای زمان آغاز جنگ، چگونگی جنگ و مسائل مربوط به صلح و اسیران جنگی ارایه نموده است. در این مقاله سعی بر آن است تا با نگاهی به تعالیم اسلامی و گفتار و کردار معصومین -ع-، پیرامون نحوه‌ی رفتار با اسیران، تطبیقی میان این تعالیم و کنوانسیون‌های ژنو، به خصوص کنوانسیون سوم آن که راجع به «معامله با اسیران جنگی» است، بدهیم.

فصل نخست: کلیات

الف: اسلام و حقوق جنگ

اسلام دین خاتم و جامع است؛ لذا به تبع این اوصاف باید پیرامون مسائل و موضوعات مهم بشری؛ ولو به صورت بیان اصول و کلیات، نظری داشته باشد و دارد.

یکی از ساحت‌های ناشناخته‌ی اسلام که کمتر رویروی آن پژوهش‌های مستقلی صورت گرفته است، حوزه‌ی بین‌الملل می‌باشد. پژوهش‌های مطالعه‌کننده‌ی نهادها و پدیده‌های حقوق بین‌الملل با دیدگاه اسلامی اندک می‌باشد؛ در حالی که در جهان کنونی، این موضوعات، دل‌مشغولی‌های بشری گردیده است و حجم گسترده‌ای از اخبار و اطلاعات روزانه‌ی جهان به این موضوع اختصاص دارد.

از سوی دیگر فقه اسلامی چارچوب کلی رفتار مسلمانان را تبیین می‌کند و عملاً بر تمام جنبه‌های زندگی آنان احاطه دارد و لذا فقهای اسلامی خواه ناخواه در برخورد با بحث جنگ به استنباط احکامی از منابع احکام اقدام نمودند که به عنوان نمونه «جهاد» یکی از مهم‌ترین باب‌های فقهی مذاهب مختلف اسلامی را تشکیل داده است.

نکته‌ی مهم دیگری که در این میان قابل توجه است و حوزه‌ی تحقیق گسترده‌تری را می‌طلبد آن است که

در اسلام علاوه بر وجود اصل عدم مداخله،^۱ اصل بر صلح و همزیستی مسالمت‌آمیز است.^۲ در کنار این اصل، فقه اسلامی و سیره‌ی معصومین - ع - به خصوص پیامبر اکرم - ص - و امیرالمؤمنین، علی - ع - مشحون از احکام و مقررات دقیق و انسان‌دوستانه می‌باشد.

منع کشتن افراد غیرمبارز در جنگ، منع کشتن زن، کودک، خادم، نابینا، راهب، زاهد، سال‌خورده، دیوانه، منع از پیمان‌شکنی و خیانت (غدر)، منع از تجاوز، شرارت و بی‌عفتی، منع انتقام‌جویی جمعی، منع استفاده از سم، منع از قطع درختان و...، از اصول جنگ اسلامی است که خود جای بحث فراوان دارد.

به طور کلی جنگ مشروع و غیرمشروع، شرایط، اوصاف و معیارهای آن در مکتب اسلام مرزبندی شده است و یا حداقل قابل استنباط و استدلال می‌باشد. آنچه می‌توان به طور کلی از آموزه‌ها و انگاره‌های تعلیم داده شده از سوی معصومین - ع - استنباط نمود، آن است که آن ذرات مقدسه تأکید فراوانی بر کرامت و حیثیت انسانی داشته‌اند.

انسان خلیفه‌ی خدا بر روی زمین^۳ و امانت‌دار امانتی الهی است^۴ و تنظیم روابط فردی و اجتماعی وی باید با نگاه به این ارزش‌های والا ترسیم و تنظیم گردد.

در همین راستا پیامبر اسلام - ص - فرمودند: «ما شیء اكرم على الله من ابن آدم»؛^۵ «هیچ چیز نزد خدا گرامی‌تر از فرزند آدم نیست.» و این بیان، تعبیر دیگری از آیه‌ی شریفه‌ی «و لقد کرمنا بنی آدم» (سوره‌ی اسراء، آیه‌ی ۷۰) می‌باشد.

در این میان، انسان به خاطر انسان بودن و فارغ از اختلافات نژادی، جنسیتی، رنگی، ملیتی و... دارای ارزش و کرامت است؛ بنابراین دایره‌ی شمول کرامت انسانی شامل تمام انسان‌ها و از جمله کسانی است که به عنوان اسیر جنگی به اسارت درآمده‌اند و صفاتی عارضی مانند «اسارت» نمی‌تواند اصل لزوم احترام به کرامت، حیثیت و ارزش انسانی را متزلزل سازد.

عدم تزلزل کرامت و ارزش انسانی به خاطر عوارضی چون نژاد، رنگ و مذهب در داستانی از پیامبر - ص - به خوبی مشهود است:^۶ «جنازه‌ی مردی یهودی از مقابل پیامبر رد گردید. پیامبر برخاستند. اصحاب گفتند:

۱. اسلام و حقوق بین‌الملل عمومی، ص ۴۶۳.

۲. ر.ک به: فقه اسلامی، ج ۳، ص ۵۳۷۸؛ جهاد و حقوق بین‌الملل، صص ۹۲-۸۴.

۳. «یا داوود انا جعلناک خلیفه فی الارض» (سوره‌ی ص، آیه‌ی ۳۶)؛ «و اذ قال ربک للملائکه انی جاعل فی الارض خلیفه» (سوره‌ی بقره، آیه‌ی ۳۰).

۴. «انا عرضنا الامانه علی السماوات... وحملها الانسان» (سوره‌ی احزاب، آیه‌ی ۲۱).

۵. میزان الحکمه، ج ۱، ص ۴۲۶.

۶. در مورد دیگری هنگامی که امیرالمؤمنین، علی - ع - به پیرمرد گدایی رسید و فرمود: «این کیست؟»، اصحاب در جوابش

«او یهودی است؟»؛ پیامبر فرمود: «آیا او انسان نیست: ^۷الیست نفسا».

با استفاده از اشتراک ملاک از این سیره‌ی نبوی می‌توانیم دریابیم که در برخورد با «اسیر» نیز، مانند دیگر انسان‌ها تا مجوز شرعی و قانونی قابل دفاع و مشروعی مبنی بر برخی محرومیت‌ها به دست نیامده باشد، باید با او مانند انسان‌های دیگر رفتار نمود.

حتی خود خداوند در گفتار با اسیران از صفاتی چون غفور و رحیم نام می‌برد و با لحنی مهربانانه می‌فرماید: «ای پیامبر! به اسیرانی که در دست شماست بگو: اگر خداوند خیری در دل‌های شما بداند، بهتر از آنچه از شما گرفته شده، به شما می‌دهد و شما را می‌بخشد و خداوند آمرزنده و مهربان است.»^۸

از سوی دیگر اگر هدف از به اسارت درآوردن نظامیان دشمن را، مانع شدن آنها از جنگیدن و مبارزه و دوران اسارت را دوران عدم بازگشت مجدد رزمنده به میدان جنگ بدانیم،^۹ بهتر می‌توانیم جنبه‌های حمایتی و حقوق بشر دوستانه‌ی آموزه‌های اسلامی پیرامون اسیران جنگی را درک نماییم. این مطالب همان است که در حقوق بین‌الملل معاصر بیان می‌شود که از دست رفتن آزادی اسیر به دنبال دستگیری نظامی فقط به علل نظامی انجام می‌شود و متخصصین به این ترتیب نظریه‌ی تضعیف نیروهای نظامی حریف را دارند به گونه‌ای که هدف آن است که از ادامه‌ی شرکت آنان در جنگ ممانعت به عمل آورند.^{۱۰}

ب: اسیر جنگی

در مورد اسیر چند آیه در قرآن وجود دارد؛ از جمله:

۱. «و یطمعون الطعام علی حبه مسکینا و یتیمان و اسیرا»^{۱۱} «و غذای خویش را به خاطر دوستی خداوند به

مسکین، یتیم و اسیر می‌دهند.»؛

۲. «و انزل الذین ظهروهم .... فریقا تقتلون و تأسرون فریقا»^{۱۲} «و خداوند گروهی از اهل کتاب را که آنان

[مشرکان عرب] حمایت کردند از قلعه‌های محکم‌شان پایین کشید و در دل‌های آنها رعب افکند تا این که گروهی را به قتل رساندید و گروهی را اسیر کردید.»؛

گفتند: «یا امیرالمؤمنین او نصرانی است.»؛ امام فرمود: «از او کار کشیدید تا پیر شد و عاجز گردید و در این هنگام او را منع می‌کنید. به او از بیت‌المال نفقه دهید.».

۷. بحارالانوار، ج ۷۸، ص ۲۷۳.

۸. سوره‌ی انفال، آیه‌ی ۱۸۶.

۹. «و ان الأسه فی الاسلام لبس الاحد الحرب هدفاً و غابه»: الاسیر فی الاسلام، ص ۲۲۲.

۱۰. رک به: حقوق مخاصمات مسلحانه، ص ۱۰۵.

۱۱. سوره‌ی انسان، آیه‌ی ۸.

۱۲. سوره‌ی احزاب، آیه‌ی ۲۶.

۳. «ماکان لبنی ان یكون له اسرى حتى یثخن فی الارض»^{۱۳} «هیچ پیامبری حق ندارد اسیرانی بگیرد تا کاملاً بر آنها پیروز گردد.»

۴. «یا ایها النبی قل لمن فی ایدیکم من الاستری ان یعلم الله فی قلوبکم خیراً یوتکم خیراً مما اخذ منکم و یغفر لکم و الله غفور رحیم»^{۱۴} «ای پیامبر! به اسیرانی که در دست شماست، بگو: «اگر خداوند خیری در دل‌های شما بداند، بهتر از آنچه از شما گرفته شده، به شما می‌دهد و شما را می‌بخشد و خداوند آمرزنده و مهربان است.»

اما اسیر جنگی کیست؟ این عنوان شامل چه کسانی می‌گردد؟ چه کسانی از دایره‌ی آن خارج هستند؟ اندیشمندان اسلامی در تعریف اسیر گفته‌اند: «هم الرجال المقاتلون من الکفار اذا ظفر المسلمون باسیرهم احياء»^{۱۵} «با استفاده از این تعریف اسیر به مردان جنگ‌جویی از کفار گفته می‌شود که بعد از پیروزی مسلمانان زنده به اسارت در می‌آیند؛ بنابراین، اولاً غیرجنگ‌جویان از این تعریف خارج می‌باشند؛ همچنان که امیرالمؤمنین، علی - ع - می‌فرماید: «لا تقاتلن الامن قاتلک»^{۱۶} «تنها با کسی که با تو می‌جنگد، بجنگ.»؛ لذا غیرنظامیان از شمول عنوان «اسیر جنگی» خارج می‌شوند؛^{۱۷} ثانیاً هر چند غالباً مردان در جنگ‌ها حاضر می‌شوند، اما اگر زنی نیز به عنوان رزمنده و جنگ‌جو در میدان نبرد مشارکت نماید، مشمول عنوان اسیر می‌گردد؛ ولی اصل نخستین عدم «مبارزه» بودن زنان است؛ بنابراین آنچه ملاک عمل قرار می‌گیرد، عنوان «مبارزه» است و جنسیت نقشی در این مورد ندارد و حداکثر آن است که جنبه‌های حمایتی از زنان در دوران اسارت بیشتر است؛ ثالثاً کودک، زن، راهب، بیمار، نامه‌رسان، دیوانه و نابینا به شرطی که عملاً و مباشرتاً در جنگ مشارکت نداشته باشند؛ از جمله‌ی «غیر مقاتلین» محسوب می‌گردند و نمی‌توان آنها را به عنوان اسیر جنگی گرفت.^{۱۸}

ماده‌ی ۴ کنوانسیون سوم مصادیق اسیر جنگی را ذکر نموده و ملاک آن بسیار شبیه به آموزه‌های اسلامی است: اعضای نیروهای مسلح، اعضای چریک و دسته‌های داوطلب که در زمره‌ی نیروهای مسلح مذکور باشند، اعضای نظامی کارکنان هواپیماهای جنگی، خبرنگاران جنگی و ... در همین راستا ماده‌ی سوم کنوانسیون مقرر کرده است: «با کسانی که مستقیماً در جنگ شرکت ندارند...

۱۳. سوره‌ی انفال، آیه‌ی ۶۷.

۱۴. همان، آیه‌ی ۱۸۶.

۱۵. آثار الحرب فی الفقه الاسلامی، ص ۲۹؛ و نیز ر.ک به: حمایه ضحایا... صص ۲۸ تا ۳۰.

۱۶. الاسیر فی الاسلام، ص ۹۲.

۱۷. حمایه ضحایا...، ص ۲۹.

۱۸. قضایا فقهیه فی العلاقات الدولیه، ص ۲۲۲؛ سلوک بین‌المللی دولت اسلامی، ص ۲۳۴.

باید در همه‌ی احوال بدون هیچ‌گونه تبعیض ناشی از نژاد، رنگ، مذهب، عقیده، جنس، اصل و نسب و یا ثروت یا هر علت مشابه آن، با اصول انسانیت رفتار شود.»؛ بنابراین هم تعالیم اسلامی و هم کنوانسیون ژنو بر این مطلب تأکید دارند که مشارکت‌کننده‌ها در جنگ مشمول عنوان اسیر جنگی می‌شوند.

ج: کنوانسیون ژنو

می‌دانیم که در دوران باستان مفهوم اسیر جنگی به معنای امروزی ناشناخته بود و تنها بردگی و مرگ در انتظار او بود. هر چند ادیان الهی بر کرامت انسانی و حرمت افراد بشر نکات بلیغی داشتند، اما به دلایلی؛ چون تحریف برخی از آنها یا ابزاری شدن بعضی دیگر در دست مستکبران و دنیا طلبان، نتوانستند نقش حیاتی خود را در این زمینه ایفاء نمایند.

در اواخر قرن ۱۷ و بعد از جنگ سی ساله «اسیر» مفهومی حقوقی پیدا نمود و اندیشه‌ورانی؛ چون منتسکیو و ژان ژاک روسو عقاید علمی در این زمینه ابراز داشتند؛ همچنان‌که اندک اندک این عقیده رواج پیدا نمود که جنگ رابطه‌ی میان دولت با دولت است و «تنها اختیار یا حقی که حقوق جنگ برای طرف‌های متخاصم نسبت به سربازهای به بند آمده‌ی دشمن می‌شناسد این است که از ادامه‌ی شرکت آنان در جنگ ممانعت به عمل آورد.»^{۱۹}

جنگ‌ها و کشتارهای وسیع و تخریب‌های گسترده، صلح‌دوستان را به سوی اتحاد و تلاش برای تهدید جنگ و کم کردن آثار آن سوق داد.

به تدریج تنظیم قواعد در مورد جنگ ناعادلانه، مبانی مشروعیت و کیفیت مبارزه در مخاصمات مسلحانه و مسائلی مانند اسیران جنگی ضرورت گرفت. از مهمترین منابع حقوقی حاکم بر رفتار با اسیران جنگی می‌توان به اعلامیه‌ی بروکسل (۱۸۷۴)، فصل دوم مقررات لاهه و عهدنامه‌ی ژنو (۱۹۲۹)، اشاره نمود.

اما قواعد و اصول مندرج در کنوانسیون‌های ژنو، بخش عمده‌ای از تنظیم قواعد حقوق بشردوستانه را در طول جنگ‌های مسلحانه در بر دارد. این کنوانسیون‌ها در ۱۹۴۹ (و پروتکل‌های الحاقی آن در ۱۹۷۷) به تصویب رسید و تقریباً تمام کشورهای جهان این کنوانسیون‌ها را پذیرفته‌اند، به گونه‌ای که بیش از صد و شصت کشور، عضو پروتکل دوم الحاقی به این معاهدات هستند.^{۲۰}

طبق ماده‌ی ۲ کنوانسیون نخست ژنو راجع به «بهبود سرنوشت زخمی‌ها و بیمارها در نیروهای مسلح» (مصوب دوازدهم آگوست ۱۹۴۹): «این قرارداد در صورت جنگ رسمی، هرگونه مخاصمه‌ی مسلحانه که بین دو یا چند دولت از دول معظمه‌ی متعاقد روی دهد، به موقع اجرا گذارده خواهد شد؛ ولو آن که یکی از آن

۱۹. حقوق مخاصمات مسلحانه، ص ۹۹ و نیز ر.ک به: حقوق جنگ، ص ۱۵۲.

۲۰. قواعد اساسی کنوانسیون‌های ژنو...، ص ۱.

دول وجود حالت جنگ را تصدیق نکرده باشد».

کشور ایران در ۱۳۳۴/۹/۳۰ به قراردادهای ژنو ملحق گردید.

از نکات مهم این قرارداد، امری بودن آن می‌باشد، به نحوی که اسیران جنگی حق صرف‌نظر کردن از مقررات حمایتی آن را ندارند. کنوانسیون سوم مقرر می‌دارد: «اسیران جنگی در تمام مدتی که مشمول قرارداد هستند از مزایای موافقت‌نامه‌های مذکور بهره‌مند خواهند شد؛ مگر آن که در موافقت‌نامه‌های بعدی صریحاً خلاف آن مقرر شده و یا یکی از دول متخاصم اقدامات مساعدتری درباره‌ی آن اتخاذ کرده باشد» و ماده‌ی ۷ آن بیان می‌دارد: «اسیران جنگی نمی‌توانند در هیچ حالی از تمام و یا قسمتی از حقوقی که به موجب این قرارداد یا احیاناً به موجب موافقت‌نامه‌های اختصاصی مذکور در ماده‌ی قبل درباره‌ی آنان تأمین شده است، صرف‌نظر نمایند».

با این مقدمه به بررسی حقوق اسیران جنگی با اتکا بر تعالیم اسلامی و تطبیق آن با کنوانسیون سوم ژنو راجع به «معامله با اسیران جنگی» می‌پردازیم که البته شیوه‌ی ما بر این است که نخست حقوق اسیران جنگی را به صورت موضوعی و در تعالیم اسلامی بیان و سپس مصادیق آن را در کنوانسیون‌های ژنو، به خصوص کنوانسیون سوم ذکر نماییم.

فصل دوم: حقوق اسیران جنگی

۱. اصل رفتار با احسان و احترام (رفتار انسانی)

در حالی که در قبل از اسلام و در میان دیگر ملت‌ها و نیز عرب‌های جاهلی، اسیر مانند یک شیء و مال تلقی می‌گردید،^{۲۱} دین اسلام تأکید فراوانی را بر رفتار با احسان و توأم با احترام نسبت به اسیران سفارش نموده است. می‌توان این بحث را زیرمجموعه‌ای از مبحث کرامت ذاتی انسان دانست؛ کرامت انسانی مفهومی است که در قرآن آمده است: «و لقد کرمنا بنی آدم...».^{۲۲}

انسان موجودی است که ملائکه برایش سجده کرده‌اند: «و اذ قلنا للملائکه اسجدوا لآدم فسجدوا الا ابلیس»^{۲۳} و امانت‌دار امانت الهی است: «انا عرضنا الامانه علی السماوات ... و حملها الانسان»^{۲۴} و موجب تبریک خداوند به خودش: «فتبارک الله احسن الخالقین»^{۲۵} (سوره‌ی مؤمنون، آیه‌ی ۱۴)؛ لذا اصل و قاعده‌ی

۲۱. ر.ک به: حقوق مخاصمات مسلحانه، ص ۹۹؛ جهاد و حقوق بین‌الملل، ص ۳۰۲؛ حتی از جمله ویتوریا (Vittoria) عالم مذهبی مسیحیت معتقد بود که باید تمامی اسیران مسلمان را بدون استثناء کشت. ر.ک به: حقوق جنگ، ص ۱۳۸.

۲۲. سوره‌ی اسراء، آیه‌ی ۷۰.

۲۳. سوره‌ی بقره، آیه‌ی ۳۴.

۲۴. سوره‌ی احزاب، آیه‌ی ۷۲.

۲۵. سوره‌ی مؤمنون، آیه‌ی ۱۴.

نخستین آن است که تا مجوزی شرعی و قانونی موجود نباشد، نباید به هیچ وجه این کرامت و حیثیت انسانی مورد خدشه قرار گیرد.

این قاعده‌ی کلی می‌تواند به اسیران جنگی نیز تعمیم یابد؛ زیرا او نیز انسان است و تا هنگامی که خود موجبات شکسته شدن حریم خویش را فراهم نیاورد، باید به او و حیثیت او احترام گذارد. با توجه به مطالب ذیل در می‌یابیم که منطق اسلام نیز همین می‌باشد:

الف: در حدیثی از پیامبر می‌خوانیم که ایشان فرمودند: «استوصوا بالاساری خیرا»؛^{۲۶} «بر شماست که با اسیران به نیکویی رفتار نمایید.» ؛

ب: در موردی دیگر ایشان به حضرت حمزه دستور دادند تا با اسیران به صورت انسانی و با احترام رفتار گردد؛ این رفتار انسانی سفارش شده شامل احترام، عدم تحقیر و اهانت و سوءاستفاده و... می‌گردد؛

ج: در تاریخ اسلام هم داستان‌های فراوانی از این آموزه‌ها می‌بینیم؛ به طور مثال، در جنگی سربازهای اسلام خودشان تیره می‌خوردند؛ ولی به اسیران نان می‌دادند؛^{۲۷} این مصداق کاملی از رعایت کرامت انسانی می‌باشد؛

د: در مورد دیگری، هنگامی که اسیری را نزد پیامبر - ص - آوردند، ایشان به سرباز مسلمان فرمودند: «احسن الیه»؛^{۲۸}

س: و پیامبر در جنگ بدر به اصحابش فرمودند که: «ان یکرمو الاساری»؛^{۲۹} «به اسیران اکرام نمایید.»؛

ش: امیرالمؤمنین، علی - ع - نیز سفارشی به فرزندشان امام حسن - ع - فرمودند: «ارفق یا ولدی باسیرک و ارحمه و احسن الیه»؛^{۳۰} «ای پسرم با اسیرت با مدارا رفتار کن و بر او رحم نما و به او حسن کن.»؛
 ی: تجلی عالی این رفتار را می‌توانیم در آیه‌ی ۸ سوره‌ی دهر، بیابیم که امیرالمؤمنین، علی - ع - و حضرت زهرا - س - و حسنین - ع - سه شب طعام افطار خویش را در عین نیاز و احتیاج به مسکین، یتیم و اسیر دادند: «و یطمعون الطعام علی حبه مسکینا و یتیمان و اسیرا».

در مورد این اصل ماده‌ی ۱۳ کنوانسیون سوم ژنو مقرر می‌دارد: «با اسیران جنگی باید در هر زمان با انسانیت رفتار شود» و ماده‌ی ۱۴ آن نیز مقرر می‌کند: «اسیران جنگی در همه‌ی احوال ذی‌حق به حرمت شخص و شرافت خویش می‌باشند.».

۲۶. سلوک بین‌المللی دولت اسلامی، ص ۲۴۴ و نیز آثار الحرب فی الفقه الاسلامی، ص ۴۱۰.

۲۷. همان.

۲۸. الاسیر فی الاسلام، ص ۲۰.

۲۹. همان، ص ۲۱۱.

۳۰. الاسیر فی الاسلام، ص ۲۱۴.

احترام به شرافت و شخصیت اسیر، حمایت در برابر خشونت، بی‌احترامی، تحقیر، اهانت، سوءاستفاده، یا قرار دادن آنها در معرض کنجکاوی‌های عمومی، عدم قطع اعضای بدن، عدم انجام آزمایش‌های عمومی، انجام ندادن اقدامات تلافی‌جویانه؛ از جمله مواردی است که به عنوان مصادیق «رفتار انسانی» مطرح شده است.^{۳۱}

۲. منع از کشتن اسیر

در آموزه‌های اسلامی تأکیداتی بر منع از قتل اسیر وجود دارد که به برخی از آنها اشاره می‌نمایم.

الف: پیامبر اکرم - ص - می‌فرماید: «لا تقتلوا اسیرا»؛^{۳۲} «اسیر را نکشید».

ب: امیرالمؤمنین، علی - ع - در روز جنگ بصره به منادی خویش فرمودند تا صدا بزنند که: «لا یقتل اسیر».^{۳۳}

ج: علامه‌ی حلی و شیخ طوسی معتقدند که اسیر عاجزی را که توان راه رفتن ندارد، نباید کشت.^{۳۴} ظاهر این برداشت ناشی از روایتی است که در آن امام سجّاد - ع - می‌فرماید: «هرگاه اسیری را گرفتی و او از راه رفتن ناتوان بود و تو نیز قادر به حرکت دادن او نبودی، او را نکش؛ بلکه آزادش نما».^{۳۵}

د: کشتن اسیر فقط در صورت اجازة‌ی رئیس حکومت اسلامی و تنها در صورت وجود مصلحت و برای دفع ضرر جایز است^{۳۶} و لذا فقیهان می‌گویند: «لا یجوز لغیر الامام قتل الاسیر».^{۳۷}

س: در فرض وجود مصلحت و اذن امام نیز، اصولی در کشتن اسیر باید رعایت شود؛ از جمله منع گردن زدن^{۳۸} و به خصوص عدم مثله کردن و آتش زدن اسیر.

ش: پیامبر - ص - می‌فرماید: «اگر اسیری را گرفتید و جایز‌القتل بود، او را بکشید؛ ولی او را نسوزانید؛ زیرا عذاب با آتش تنها برای خدای آتش است».^{۳۹}

۳۱. قواعد کاربردی حقوق مخاصمات مسلحانه، ص ۱۳۱ .

۳۲. الجهاد، ص ۲۲۲.

۳۳. الاسیر فی الاسلام، ص ۱۶۲ .

۳۴. همان.

۳۵. الکافی، ج ۵، ص ۳۵.

۳۶. سلوک بین‌المللی دولت اسلامی، ص ۲۴۴.

۳۷. الاسیر فی الاسلام، ص ۲۳۴ .

۳۸. سلوک بین‌المللی دولت اسلامی، ص ۲۴۴.

۳۹. الاسیر فی الاسلام، ص ۲۴۴ .

ح: همان‌گونه در روایاتی داریم که: «نهی صلی ... علیه و آله عن النهبۃ و المثلۃ»؛^{۴۰} «پیامبر از غارت و مثله کردن نهی نموده است.» و یا «فقاتلو فی سبیل الله و لا تمثلوا»؛^{۴۱} «در راه خدا پیکار کنید؛ ولی مثله نکنید.»

خ: فقهای اهل سنت نیز، ظاهراً بر این مطلب متفق هستند؛ لذا به عنوان مثال، شافعی استدلال کرده که قتل اسیر حرام است.^{۴۲}

ی: گاهی برخی از اسیران مجازات می‌گشتند که البته این مجازات نه از باب صرف حضور در جنگ، بلکه به علت جرایم و جنایات دیگری بود؛ به عنوان نمونه پس از جنگ بدر، پیامبر تمام اسیران کافر را آزاد کرد؛ به غیر از عقبه بن ابی معیط و نصر بن حارث که اولی اهانت بزرگی به پیامبر نموده بود و دومی نیز مسؤول شکنجه‌ی مسلمانان در شهر مکه بود.^{۴۳}

منع کشتن اسیران یکی از قواعد مندرج در کنوانسیون سوم ژنو می‌باشد. در ماده‌ی ۳ این کنوانسیون «لطمه به حیات و تمامیت بدنی؛ من جمله قتل به تمام اشکال آن...» در هر زمان و مکان ممنوع اعلام شده است که عین همین متن در ماده‌ی ۳ کنوانسیون دوم ژنو نیز آمده است و حتی طبق ماده‌ی ۱۲ کنوانسیون سوم: «هر عمل یا غفلت غیرموجه از طرف دولت بازداشت‌کننده که موجب فوت یک اسیر جنگی شود یا سلامت او را شدیداً در خطر اندازد، ممنوع است...»؛^{۴۴} لذا چه مباشرت در قتل اسیران و چه تسبیب در آن، به موجب قواعد بین‌المللی ممنوع است.

۳. حمایت از گروه‌های خاص

معصومین - ع- در احادیثی توجه و حمایت خاصی نسبت به افراد غیرنظامی و گروه‌های ویژه‌ای از آنان در زمان جنگ و پس از به اسارت گرفتن آنها می‌نمودند؛ به عنوان نمونه پیامبر از قتل زن، کودک، پیر، غیرجنگ‌جو و... منع می‌فرمودند:

الف: به عنوان نمونه ایشان در احادیثی می‌فرمایند: «و لا تقتلوا شیخا فانیا و لا صبیا و لا امراه»؛^{۴۵} «پیری را

۴۰. آثار الحرب فی الفقه الاسلامی، ص ۴۸۰.

۴۱. الکافی، ج ۵، ص ۲۷.

۴۲. منتهی‌المطلب، ج ۲، ص ۹۲۸.

۴۳. سلوک بین‌المللی دولت اسلامی، ص ۲۴۳.

۴۴. البته در جنگ‌های معاصر نیز این اصل مخدوش شده است؛ به عنوان نمونه در طول جنگ جهانی دوم، آلمانی‌ها در هلند اشغالی، اسیران جنگی متفقین را بر پشت بام‌ها می‌آوردند تا مانع از بمباران هوایی متفقین شوند. ر.ک به: حقوق جنگ، ص ۱۴۲.

۴۵. الکافی، ج ۵، ص ۳۰ و نیز ر.ک به: الاسیر فی الاسلام، ص ۹۲.

که در حال فناست و کودک و زن را نکشید.» و «ولا تقتلوا ولیداً»؛^{۴۶} «کودکان را نکشید.»؛ «لا تقتلوا اصحاب الصوامع»؛^{۴۷} «اصحاب صومعه را نکشید.».

ب: فقهای اسلامی نیز معتقدند که اختلافی بین علمای اسلام در عدم جواز قتل غیرمقاتلین؛ از جمله غیربالغین و زنان بعد و قبل از اسارت وجود ندارد^{۴۸} و معیار کلی آن است که تنها باید با جنگ‌جوهای دشمن مبارزه نمود.

ج: در همین راستا امیرالمؤمنین، علی - ع - نظامی و غیرنظامی را از یکدیگر تفکیک نمودند و فرمودند: «لا تقاتلن الامن قاتلک»؛ «تنها با کسی که با تو می‌جنگد، بجنگ.».

د: فقهای اهل سنت؛ از جمله مکاتب حنفی، مالکی و حنبلی نیز قتل زنان و کودکان را حرام و آن را از مصادیق تجاوزی می‌دانند که خداوند مسلمانان را از آن نهی کرده است:^{۴۹} «قاتلوهن فی سبیل الله الذین یقاتلونکم و لا تعتدوا ان الله لا یحبّ المعتدین».^{۵۰} در همین راستا برخی از زنان، کودکان، پیرها، نامه‌رسان‌ها، راهبان، زاهدان، نابیناها و دیوانه‌ها؛ از جمله گروه‌های غیرمباشر در جنگ، معرفی شده‌اند.^{۵۱}

علاوه بر بند ۶ ماده‌ی ۵۱ پروتکل نخست ژنو که اقدامات تنبیهی علیه غیرنظامیان را ممنوع اعلام کرده است، ماده‌ی ۴ کنوانسیون سوم مفهوم «اسیر جنگی» را تعیین و مصادیق آن را ذکر کرده است؛ از جمله اعضای نیروهای مسلح یکی از متخاصمین و نیز اعضای چریک و دسته‌های داوطلب که در زمره‌ی نیروهای مسلح مذکور می‌باشند و اعضای غیرنظامی کارکنان هواپیماهای جنگی، خبرنگاران جنگی و ... .

ماده‌ی ۳ کنوانسیون ژنو نیز به بیان لزوم حمایت دولت‌های متخاصم از افراد غیرنظامی پرداخته و مقرر داشته است: «با کسانی که مستقیماً در جنگ شرکت ندارند... باید در همه‌ی احوال بدون هیچ‌گونه تبعیض ناشی از نژاد، رنگ، مذهب، عقیده، جنس، اصل و نسب و یا ثروت یا هر علت مشابه آن، با اصول انسانیت رفتار شود.».

در ماده‌ی ۱۲ کنوانسیون دوم ژنو تأکید شده است: «با زنان با تمام احترامات خاصی که لازمه‌ی جنس آنهاست، رفتار خواهد شد.».

۴۶. همان، ص ۳۱.

۴۷. الاسیر فی الاسلام، ص ۹۵؛ آثار الحرب فی الفقه الاسلامی، ص ۴۱۸؛ شرح کبیر، ج ۱۰، صص ۵ تا ۴؛ قضا یا فقهیه فی العلاقات الدولیه، ص ۱۸۷.

۴۸. قضا یا فقهیه فی العلاقات الدولیه، ص ۲۴۶.

۴۹. قضا یا فقهیه فی العلاقات الدولیه، ص ۲۲۲.

۵۰. سوره‌ی بقره، آیه‌ی ۱۹۰.

۵۱. همان، ص ۲۳۴؛ سلوک بین‌المللی دولت اسلامی، ص ۲۳۴.

کارکنان مذهبی نیز اسیر جنگی محسوب نمی‌شوند و صرفاً آنان را می‌توان برای رفع نیازهای معنوی اسیران جنگی در اسارت نگاه داشت و در صورتی که چنین کاری برای آنان وجود نداشته باشد، باید بازگردانده شوند. کارکنان بهداری اسیرشده نیز، اسیر جنگی نیستند؛ اما از امتیازهای خاصی که با جایگاه خاص پزشکی آنان مناسبت دارد، برخوردارند.^{۵۲}

همچنین هرگونه خشونت، قتل، شکنجه، مجازات بدنی، قطع عضو، تعرض به حیثیت شخصی، گروگان‌گیری و اعمال مجازات‌های دسته‌جمعی نسبت به سکنه و جمعیت غیرنظامی ممنوع است.^{۵۳}

۴. حق معالجه و بهداشت

الف: فقیهان بر اساس اصل کلی احسان و اکرام به اسیران، معتقدند: «هرگاه اسیری مجروح باشد، مقتضای احسان آن است که مداوای او واجب می‌باشد.»^{۵۴} به تعبیر دیگر اکرام مورد سفارش پیامبر - ص - در مورد اسیران مجروح و بیمار محقق نمی‌گردد، مگر با معالجه و درمان آنان.

ب: در حدیثی از امام صادق - ع - می‌خوانیم که کشتن مجروحین حرام می‌باشد.^{۵۵}

در کنوانسیون سوم ژنو آمده است: «بیمارها و زخمی‌ها جمع‌آوری و تحت معالجه قرار خواهند گرفت.» و طبق ماده‌ی ۱۵ آن دولت بازداشت‌کننده‌ی اسیران جنگی مکلف است معالجات طبّی را که وضع مزاجی آنها اقتضاء دارد، مجاناً تأمین کند و اسیرانی که دچار جراحت یا بیماری جدّی شده‌اند، باید در ابتدا از طریق مجاری بهداری منتقل شوند.

لزوم رعایت اقدامات بهداشتی لازم به منظور تأمین نظافت و سلامت بازداشت‌گاه‌ها و جلوگیری از بیماری‌های واگیردار در ماده‌ی ۲۰ کنوانسیون آمده است و در ماده‌ی ۳۰ آن بر لزوم وجود درمانگاهی متناسب برای پرستاری و معالجه و بازرسی طبّی از اسیران جنگی حداقل ماهی یک‌بار تأکید شده است.

۵. حق غذا خوردن و آشامیدن

الف: چنان که دیدیم خداوند در آیه‌ی ۸ سوره‌ی دهر از اطعام مسکین، یتیم و اسیر از جانب خانواده‌ی امیرالمؤمنین، علی - ع - تمجید نموده است و بسیاری از مفسّرین گفته‌اند منظور از اسیر، اسیرانی هستند که از مشرکان و کفار می‌گرفتند و به قلمرو حکومت اسلامی در مدینه می‌آوردند.^{۵۶}

۵۲. ماده‌ی ۳۳ کنوانسیون سوم ژنو.

۵۳. ماده‌ی ۷۵ پروتکل نخست ژنو.

۵۴. الاسیر فی الاسلام، ص ۴۷۷ و نیز ر.ک به: حمایه ضحایا الزاعات...، ص ۲۳ .

۵۵. الکافی، ج ۵، ص ۳۲ و نیز ر.ک به: وسائل الشیعه، ج ۱۵، صص ۷۵ و ۷۶.

۵۶. تفسیر نمونه، جلد ۲۵، ص ۳۵۳؛ بحارالانوار، جلد ۳۵، ص ۲۳۹.

ب: با تأکید پیامبر - ص - بر احسان و اکرام به اسیران گاهی مسلمانان غذای خویش را به اسیر می‌دادند^{۵۷} و این همان ایثاری است که معصومین - ع - از آن به بالاترین صفات انسانی و بالاترین مرتبه‌ی ایمان و اوج نیکوکاری نام برده‌اند.^{۵۸}

ج: فقهای اسلامی اطعام اسیر را بر اسیرگیرنده واجب می‌دانند^{۵۹} و امام علی غذای آنان را از بیت‌المال می‌دادند؛^{۶۰} لذا برخی محققین هزینه‌ی غذای اسیران را بر عهده‌ی دولت اسلامی می‌دانند.^{۶۱} پیامبر در جمله‌ای زیبا می‌فرماید: «آنان [اسیران] برادران شما هستند؛ پس از خوراک خویش به آنها بخورانید.»^{۶۲}

ه: حتی پیامبر - ص - پس از پایان جنگ احزاب به مسلمانان فرمودند: «به اسیران خود آب شیرین و گوارا بنوشانید و از غذای نیکو و لذیذ به آنان بخورانید.»^{۶۳}

س: در صدر اسلام هنگامی که ثمامه بن اثال نزد مسلمانان اسیر بود، از خانه‌ی پیامبر برایش غذا و شیر می‌بردند.^{۶۴}

ش: از امام صادق - ع - نیز منقول است: «اطعام اسیر حقی بر گردن اسیرگیرنده می‌باشد.»^{۶۵}
 ی: برخی نویسندگان اسلامی نیز اسیر را داخل در عمومات قول نبوی که «به گرسنه غذا بدهید.»^{۶۶} می‌دانند. در مورد کیفیت و کمیت غذا نیز برخی معتقدند که به اندازه‌ی کفایت باید به اسیر غذا داد و حداقل به اندازه‌ی غذایی باشد که خود رزمنده‌های اسیرگیرنده می‌خورند.^{۶۷}

ماده‌ی ۲۶ کنوانسیون سوم ژنو مقرر می‌دارد: «جیره‌ی اساسی یومیه باید از کم و کیف و تنوع کافی برخوردار باشد، به طوری که اسیران جنگی را در حال سلامت کامل نگاه دارد و از تقلیل وزن آنها یا عوارض کم‌غذایی جلوگیری کند...؛ محل‌های مناسبی برای غذاخوری افراد و افسران پیش‌بینی خواهد شد...»

۵۷. همان، ص ۳۵۴؛ الاسیر فی الاسلام، ص ۲۱۱؛ حمایه ضحایا، ص ۳۶ .

۵۸. الامام امیرالمؤمنین، علی - ع - «الایثار اعلی المکارم»؛ «الایثار احسن الاحسان و اعلی مراتب الایمان»؛ «الایثار غایه الاحسان». ر.ک به: میزان‌الحکمه، جلد ۱، ص ۲۲.

۵۹. الاسیر فی الاسلام، ص ۲۱۳.

۶۰. وسائل‌الشیعه، جلد ۱۱، ص ۶۹ .

۶۱. سلوک بین‌المللی دولت اسلامی، ص ۲۴۴ .

۶۲. جهاد و حقوق بین‌الملل، ص ۳۰۲.

۶۳. بحارالانوار، جلد ۲۰، ص ۲۳۸ .

۶۴. حمایه ضحایا، ص ۳۷.

۶۵. الکافی، جلد ۵، ص ۳۵ .

۶۶. حمایه ضحایا، ص ۳۷ .

۶۷. همان.

«.

از مقایسه‌ی اجمالی قواعد اسلامی و کنوانسیون ژنو در این مورد، غنای آموزه‌های اسلامی به خوبی نمایان است؛ چرا که اسلام فراتر از رفع گرسنگی، بر ایثار و تقدّم آب و غذا نسبت به اسیر بحث می‌کند.

۶. حقّ پوشاک

الف: پیامبر در حدیثی به مسلمانان سفارش نمود تا مانند لباس خویش را بر اسیر بپوشانند.^{۶۸}

ب: سنّت پیامبر نیز بر این بود که اگر اسیری لباسی نداشت، به او لباسی می‌پوشانید؛^{۶۹} به عنوان مثال در روز جنگ بدر هنگامی که عبّاس، عموی پیامبر اسیری را بدون لباس به نزد آن حضرت آوردند، به اسیر لباس پوشانید و یا در جنگ با قبیله‌ی هوازن، بصر بن صفیان خزاعی را به مکه فرستاد تا برای تمام اسیران لباس بخرد.^{۷۰} علاوه بر این تأکید معصومین - ع - بر حفظ کرامت و حرمت انسانی نیز حرمت نظر به عورت و پوشاندن اسیر را ضروری می‌نماید.

ماده‌ی ۲۷ کنوانسیون سوم ژنو تأکید دارد: «ملبوس، لباس زیر و کفش، از جانب دولت بازداشت‌کننده با توجّه به آب و هوای محلّ اسیران جنگی، به مقدار کافی برای آنها تهیه خواهد شد و از این گذشته اسیران جنگی که کار می‌کنند، در هر جا که نوع کار لباس مخصوصی را ایجاب کند، لباس مخصوص آن کار را دریافت خواهند کرد.»

۷. حقّ مکان مناسب

با استفاده از اصل کرامت و رتق اسلامی می‌توان استنباط نمود که اسیران باید در جای مناسب قرار گیرند و از گرما و سرما حفظ باشند؛^{۷۱} لذا در صدر اسلام، اسیران را یا در مسجد به طور موقت نگهداری می‌کردند یا آنها را در میان مسلمانان توزیع می‌نمودند.^{۷۲}

مطابق ماده‌ی ۲۲ کنوانسیون سوم ژنو: «اسیران جنگی را نمی‌توان جز روی زمین محکم که جامع تمام تضمینات بهداشتی و سلامتی باشد، بازداشت نمود...؛ اسیران جنگی که در نواحی غیر سالم یا در نواحی که آب و هوای آن برای آنان مضر است، بازداشت شده باشند، باید هر چه زودتر به محلّ دیگری که آب و هوای مناسب‌تری داشته باشد، انتقال یابند...». و ماده‌ی ۲۵ آن مقرر می‌دارد: «وضع مسکن اسیران جنگی باید به خوبی وضع مسکن نیروهای کشور بازداشت‌کننده که در همان ناحیه اقامت دارند، باشد؛ وضع مسکن اسیران

۶۸. جهاد و حقوق بین‌الملل، ص ۳۰۲.

۶۹. سلوک بین‌المللی دولت اسلامی، ص ۲۴۴؛ جهاد و حقوق بین‌الملل، صص ۳۰۳ تا ۳۰۴.

۷۰. آثار الحرب فی الفقه الاسلامی، ص ۴۱۳.

۷۱. سلوک بین‌المللی دولت اسلامی، ص ۲۴۴.

۷۲. آثار الحرب فی الفقه الاسلامی، ص ۴۰۹ و نیز حمایه ضحایا...، ص ۳۶.

جنگی باید اخلاق و عادات آنان را مورد رعایت قرار دهد و در هیچ حالی نباید مضر به سلامت آنان باشد؛ محل‌هایی که برای مصرف شخصی یا جمعی از اسیران جنگی تخصیص داده می‌شود، باید کاملاً غیرمرطوب و به حدّ کافی گرم باشد و نور داشته باشد...».

همچنین طبق موادّ ۱۹ و ۲۰ کنوانسیون، مکان نگهداری اسیران باید به اندازه‌ی کافی از منطقه‌ی نبرد دور باشد و آنها از خطر در امان باشند و تخلیه و انتقال آنها نیز همراه با انسانیت باشد.

۸. منع بیگاری

در اسلام نمی‌توان از اسیر بیگاری کشید؛^{۷۳} زیرا بیگاری اسیران مخالف احسان و اکرام و رفتار منصفانه‌ای می‌باشد که اسلام به آن سفارش نموده است. بیگاری از مصادیق بارز بی‌احترامی به شخصیت و کرامت انسانی است و مخالف توصیه‌ی معصومین - ع- و از جمله پیامبر اکرم - ص- است که فرمودند: «استوصوا بالاساری خیرا».^{۷۴}

موادّی از کنوانسیون سوم ژنو به بحث کار اسیران جنگی پرداخته است؛ از جمله به کار گماردن اسیران مطابق سن، جنس، درجه و استعداد (ماده‌ی ۴۹)، لزوم وجود شرایط کار مناسب، خصوصاً از حیث غذا، منزل و پوشاک (ماده‌ی ۵۰)، منع اشتغال به کار اسیران در کارهای خطرناک، ناسالم و تحقیرآمیز (ماده‌ی ۵۱) و عدم مدّت زیاد کار و لزوم استراحت میان کار (ماده‌ی ۵۳) و...^{۷۵}.

۹. منع تخلیه‌ی اطلاعاتی

به طور کلی اسلام از شکنجه، اذیت و آزار برای گرفتن اقرار و یا اخذ اطلاعات منع کرده است. از آن جایی که اسلام نسبت به اسیران توصیه به احسان نموده است، از نظر علمای اسلامی اکراه و اجبار اسیر برای تخلیه‌ی اطلاعاتی و دادن اطلاعات از ارتش خویش جایز نیست.

از امام مالک (از پیشوایان اهل سنت) می‌پرسند که آیا شکنجه‌ی اسیر برای دادن اطلاعات جایز است؟ ایشان جواب می‌دهند: «ما سمعت بذلک»؛^{۷۶} «من چیزی در این مورد نشنیدم».

ماده‌ی ۱۷ کنوانسیون سوم ژنو مقرر می‌دارد: «اسیر جنگی در موقع تحقیق مکلف نیست جز نام، نام

۷۳. سلوک بین‌المللی دولت اسلامی، ص ۲۴۴.

۷۴. آثار الحرب فی الفقه الاسلامی، ص ۴۱۰.

۷۵. در جنگ جهانی دوم، آلمانی‌ها از میان یک میلیون و ششصد هزار نفر از سربازهای متفقین، یک میلیون و دویست هزار نفر را به کارهای مختلف و خطرناک؛ مانند مین‌زدایی، ساختن استحکامات و حمل و بارگیری مهمات واداشتند و اسیران آلمانی و ایتالیایی نیز در ایالات متحده‌ی آمریکا به ساختن جاده و سد مشغول بودند (حقوق مخاصمات مسلحانه، ص ۱۰۷).

۷۶. آثار الحرب فی الفقه الاسلامی، ص ۴۱۵.

خانوادگی، تاریخ تولد و شماره‌ی خود موضوع دیگری اظهار دارد...؛ هیچ‌گونه شکنجه‌ی بدنی یا روحی و هیچ‌گونه فشاری نباید به اسیران جنگی وارد آید تا از آنان اطلاعاتی از هر قبیل کسب گردد؛ اسیرانی که از دادن اطلاعات خودداری کنند، نباید مورد تهدید یا دشنام قرار گیرند یا در معرض ناراحتی و سلب مزایا از هر قبیل، واقع گردند.».

۱۰. حق تنظیم وصیت‌نامه

اسیر حق دارد که وصیت‌نامه‌ای برای خود تنظیم نماید و این حق مورد پذیرش اسلام می‌باشد.^{۷۷} علاوه بر این که عموماتی هم در مورد استجاب نگارش وصیت وجود دارد؛ مانند این روایت از امام باقر-ع: «الوصیه حق و قد اوصی رسول... - ص - فینبغی للمسلم ان یوصی.»^{۷۸} و یا «من مات بغير وصیه مات میتة جاهلیة».^{۷۹}

ماده‌ی ۱۲۰ کنوانسیون سوم ژنو نیز مقرر می‌دارد: وصیت‌نامه‌های اسیران جنگی طوری تنظیم خواهد شد که جامع شرایطی باشد که به موجب قوانین کشور اصلی آنان برای اعتبار وصیت‌نامه لازم است...».

۱۱. حق ارتباط با خانواده

با استفاده از نصوصی که در آن معصومین -ع- سفارش احسان و نیکی را به مسلمانان نسبت به اسیران کرده‌اند، می‌توان استنباط نمود که ارتباط اسیر با خانواده با ابزاری؛ چون مکاتبه و نامه، به شرطی که موجب افشای اسرار نشود، جایز است.

طبق ماده‌ی ۷۰ کنوانسیون سوم ژنو، ظرف یک هفته از زمان ورود به اردوگاه اسیران جنگی، هر اسیر باید اجازه یابد یک کارت اعلام اسارت را برای خانواده و اداره‌ی مرکزی اسیران جنگی ارسال کند و آنها را از اسارت و وضع سلامتی خود مطلع نماید. همچنین ماده‌ی ۱۲۶ کنوانسیون ژنو، حداقل دو نامه در ماه و چهار کارت در هر ماه را از حقوق اسیران جنگی بر شمرده است.

۱۲. حق آزادی و بازگشت

بالاترین حقی که اسیری باید از آن بهره‌مند گردد، حق آزادی و بازگشت به وطن است. آیه‌ی ۳ سوره‌ی محمد -ص- به بیان این حق پرداخته است: «فاذا لقیتم الذین کفروا فضرِب الرقاب حتی اذا هم فشدوا الوثاق فاما منا بعد واما فداء حتی تضع الحرب اوزارها»؛ «هنگامی که در جنگ با کافران روبرو شدید، در آغاز تنها وظیفه دارید که آنان را گردن بزنید تا هنگامی که بر آنان سخت گرفتید [و آنان را شکست دادید]؛ آنگاه اقدام

۷۷. سلوک بین‌المللی دولت اسلامی، ص ۲۴۴.

۷۸. وسائل الشیعه، ج ۱۹، ص ۲۵۷.

۷۹. همان، ص ۲۵۹.

به گرفتن اسیر کنید و محکم ببندید و پس از آن یا آنان را بدون عوض آزاد کنید و یا از آنان در برابر آزادی‌شان فدیة بگیریید تا این که جنگ بار خودش را زمین بگذارد.»؛ بنابراین در این آیه دو نوع آزادی؛ آزادی بلاعوض و آزادی در مقابل دریافت فدیة مطرح شده است که در ادامه به همراه راه‌های دیگر آزادی اسیران به بررسی آنها می‌پردازیم:

۱۳. آزادی به واسطه‌ی مسلمان شدن

الف: اگر اسیری اسلام بیاورد، خونش محترم می‌باشد و لذا اولاً در جهاد با کفار سفارش شده است که قبل از شروع به جنگ آنان را دعوت به اسلام نمایند؛

ب: در حدیثی از پیامبر - ص - ایشان به امام علی می‌فرمایند: «یا علی لا تقاتل احدا حتّی تدعوه الی الاسلام»^{۸۰}؛ «ای علی با هیچ کس نجنگ؛ مگر آن که او را به اسلام دعوت نمایی.»؛

ج: ثانیاً اگر اسیری مسلمان گشت، دیگر احکام اسیر بر او بار نمی‌گردد؛ لذا پیامبر - ص - می‌فرمایند: «من امر شده‌ام که با کافران بجنم تا شهادت دهند که خدایی جز ا... نیست و آنگاه که چنین کنند، خون‌ها و مال‌های خود را نزد من احترام می‌بخشند؛ مگر در موردی که به دلیلی حقّ تصرف در آن را داشته باشم.»^{۸۱}

د: در حدیثی از امام سجّاد - ع - روایت شده است که: «هرگاه اسیری اسلام آورد، خونش محترم شمرده می‌شود.»^{۸۲}

۱ - ۱۴: مبادله

در سیره‌ی پیامبر بسیار شاهد مبادله‌ی اسیران هستیم و گاهی یک نفر در برابر یک نفر یا گاهی یک نفر در برابر چند نفر، آزاد می‌گشتند.^{۸۳}

۲ - ۱۴: آزادی در مقابل فدیة

در اسلام گاهی اسیران با پرداخت مالی (فدیة) آزاد می‌گشتند و حتّی زمانی پیامبر - ص - آزادی اسیران را در قبال تعلیم خواندن و نوشتن به کودکان مسلمان انجام می‌داد.^{۸۴} در تاریخ هم آمده است که به عنوان نمونه، پیامبر - ص - بیشتر اسیران جنگ بدر را با گرفتن فدیة آزاد نمود.^{۸۵}

۳ - ۱۴: آزادی اسیران بر اساس رأفت اسلامی (منّ)

۸۰. الکافی، ج ۵، ص ۳۶.

۸۱. جهاد و حقوق بین‌الملل، ص ۳۰۸.

۸۲. الکافی، ج ۵، ص ۳۵.

۸۳. سلوک بین‌المللی دولت اسلامی، ص ۲۵۰.

۸۴. وسائل الشیعه، ج ۱، ص ۶؛ آثار الحرب فی الفقه الاسلامی، صص ۲۷ تا ۴۲۳.

۸۵. تاریخ ابن خلدون، ج ۱، ص ۴۱۴.

در سیره‌ی نبوی و علوی به آزادی بلاعوض اسیران برمی‌خوریم. در اصطلاح فقیهان، «من» به معنی آزاد ساختن اسیر و فرستادن او به کشورش، بدون گرفتن چیزی از او می‌باشد:^{۸۶}

الف: در فتح مکه پیامبر - ص - به اهل مکه فرمودند: «اذهبوا انتم الطلقاء»؛ «بروید شما آزاد شده‌اید». همین شیوه را امام علی نیز دنبال نمودند؛ پس از پایان جنگی، عمّار یاسر از آن حضرت پرسیدند که نسبت به اسیران چگونه عمل می‌کنید؟ آن حضرت فرمودند: «مَنْت می‌گذارم و همه را مشمول عفو و بخشش می‌کنم»؛ همچنان که پیامبر اسلام - ص - نسبت به اهل مکه چنین روشی را اعمال فرمود.^{۸۷}

ب: بر اساس قول اندیشمندان اسلامی: «ان جمهور الفقهاء یخیرون المن علی الاسبیر مطلقاً»؛^{۸۸} «تمام فقیهان من بر اسیر را به صورت مطلق جایز می‌دانند».

ج: در تاریخ اسلام داریم عمر بن خطاب مردم چند روستا را در مصر که در جنگ علیه مسلمانان شرکت کرده بودند، بدون گرفتن چیزی آزاد نمود.^{۸۹}

د: رسول خدا بعد از جنگ بدر بدون دریافت فدیة و یا مالی، کودکان و زنان مشرکین و نیز ابو حمزه‌ی شاعر را آزاد نمود^{۹۰} و در سیره‌ی علوی نیز شواهدی از این «من» موجود است.^{۹۱}

هـ: در مورد دیگری از امام سجّاد - ع - روایت شده است: «هرگاه اسیری را گرفتی و از راه رفتن ناتوان بود و قادر به حرکت او نبودی، او را نکش و آزاد نما».^{۹۲}

در مقرّرات کنوانسیون ژنو چند بحث در مورد آزاد کردن اسیران وجود دارد:^{۹۳}

۱. عودت اسیران جنگی بیمار

مطابق ماده‌ی ۱۰۹ کنوانسیون سوم ژنو: «دولت‌های متخاصم مکلفند اسیران جنگی را که شدیداً بیمار یا شدیداً مجروحند، بدون ملاحظه‌ی تعداد یا درجه‌ی آنان... به میهن خودشان عودت دهند...». همچنین ماده‌ی ۱۱۰ این کنوانسیون افرادی را مستحقّ برگشت به میهن اعلام کرده است؛ از جمله: بیمارها و زخمی‌های غیرقابل علاج، زخمی‌ها و بیمارهایی که استعداد فکری یا جسمی آنان تقلیل کلی و دایمی یافته است.

۸۶. آثار الحرب فی الفقه الاسلامی، ص ۴۴۷.

۸۷. بحار الانوار، ج ۲۱، ص ۱۳۲.

۸۸. آثار الحرب فی الفقه الاسلامی، ص ۴۴۷.

۸۹. جهاد و حقوق بین‌الملل، ص ۳۰۷.

۹۰. آثار الحرب فی الفقه الاسلامی، ص ۴۲۲.

۹۱. رک به: الاسبیر فی الاسلام، صص ۸۰ تا ۸۸.

۹۲. الکافی، ج ۵، ص ۳۵.

۹۳. در مورد راه‌های پایان اسارت رک به: حقوق مخاصمات مسلحانه، صص ۱۲۱-۱۱۹ و حقوق جنگ، صص ۱۵۲-۱۴۹.

۲. آزادی پس از جنگ

مطابق ماده‌ی ۱۱۸ کنوانسیون مذکور: «اسیران جنگی بلافاصله پس از ختم مخاصمات عملی آزاد و به کشور خود اعاده خواهند شد...».

البته پروتکل شماره‌ی یک کنوانسیون نیز بر بازگشت افرادی خاص به کشورشان تأکید دارد؛ از جمله اسیران جنگی با معلولیت‌های فقدان عضو، ناتوانی مفاصل، فقدان دست، اعوجاج استخوان و... .

۱۵. عدم تفریق میان مادر و فرزند و سایر بستگان نزدیک (حفظ وحدت خانوادگی)

در حدیثی پیامبر - ص - بر کسی که میان والدین و فرزند و بین برادران جدایی بیندازد، لعن نمودند و^{۹۴} فرمودند «لا یفرق بین الوالده و ولدها»^{۹۵} و لذا فقیهان اجماع دارند که نباید میان مادری که اسیر است و فرزندش، جدایی انداخت. در مورد زمانی که فرزند، کبیر و بالغ شده است نیز اختلاف وجود دارد و برخی از محققین تفریق و جدایی را جایز نمی‌شمارند و این حکم را شامل فرزند با پدر، جد پدری و جد مادری و نیز بین برادران و خواهران دانسته‌اند.^{۹۶}

طبق بند ۵ ماده‌ی ۷۵ پروتکل نخست ژنو: «در صورت دستگیری یا اسارت، خانواده‌ها باید در کنار یکدیگر باقی بمانند.» و مطابق ماده‌ی ۷۷ همان سند: «خانواده‌ها باید در کنار هم باقی بمانند و یا مجدداً به هم پیوندند.».

۱۶. احترام به بزرگان جامعه

پیامبر - ص - در احادیثی بر احترام کریم قومی که شکست خورده و به اسارت در آمده است، تأکید نمودند؛ به عنوان نمونه در حدیثی می‌فرمایند: «ارحموا عزیز قوم ذل»؛ «بر غریو قوم شکست‌خورده رحم نمایید» و یا «به رئیس قوم شکست‌خورده احترام کنید.»^{۹۷} در سیره‌ی نبوی و علوی نیز شواهدی بر این امر داریم؛ مانند رفتار پیامبر - ص - با دختر حاتم طایی و یا رفتار امام علی با دختر یزدگرد، پادشاه ایران.^{۹۸}

شاید بتوان مقررات مربوط به امتیازهای اسیران جنگی دارای درجه‌ی افسری و بالاتر را از این نوع دانست. مطابق ماده‌ی ۱۴ کنوانسیون: «بر افسران و هم‌ردیفان که اسیر جنگی شوند با احتراماتی که مربوط به درجه و سن آنهاست، رفتار خواهد شد. برای خدمت بازداشتگاه‌های افسران عده‌ی کافی سرباز اسیر جنگی از همان

۹۴. ر.ک به: سلوک بین‌المللی دولت اسلامی، ص ۲۴۵؛ اسلام و حقوق بین‌الملل، ص ۱۵۷؛ الاسیر فی الاسلام، صص ۲۲۶ تا ۲۳۵.

۹۵. حمایه ضحایا، ص ۳۹.

۹۶. همان.

۹۷. سلوک بین‌المللی دولت اسلامی، ص ۲۴۵؛ الاسیر فی الاسلام، صص ۲۱۸ تا ۲۲۰.

۹۸. الاسیر فی الاسلام، ص ۳۲۰.

نیروهای مسلح و حتی الامکان سربازهایی که هم‌زبان افسران مزبور باشند، با رعایت درجه‌ی افسران و هم‌ردیفان گماشته خواهند شد.»

نتیجه‌گیری

اسلام، نه دین جنگ، بلکه دین صلح و دوستی است و به دلیل جامعیت و اکمالش باید عدالت، انصاف، احسان و مدارا با خود به همراه داشته باشد که دارد. در این راستا، دین اسلام اولاً مباحث مربوط به جنگ عادلانه و مشروع و کیفیت جنگ و اصول و قواعد آن را به گونه‌ی شایسته‌ای تنظیم نموده است و ثانیاً در این ساحت به گونه‌ای شایسته، به آموزش آموزه‌هایی از نحوه‌ی رفتار محسنانه و کریمانه با اسیران جنگی پرداخته است.

حقوق مربوط به اسیران جنگی در اسلام نشان‌دهنده‌ی آن است که انگاره‌های این مکتب، جهانی، مبتنی بر عدالت، انصاف، مهربانی و اصل قرار دادن حفظ کرامت انسانی است و لذا با مقررات و قواعد کنوانسیون سوم ژنو که آن نیز مبتنی بر رفتار انسانی و منصفانه با اسیران جنگی می‌باشد، مطابقت دارد و حتی می‌توان ادعا کرد که از آن کنوانسیون جلوتر است و علاوه بر سبق زمانی دارای جنبه‌های حقوق بشردوستانه‌ی بیشتری می‌باشد.

حق حیات، آزادی، طعام، لباس، محل مناسب و... از حقوقی است که اسلام آن را برای اسیران به رسمیت شناخته است و ما در این مقاله به تطبیق این حقوق با قواعد مندرج در کنوانسیون سوم ژنو راجع به «معامله با اسیران جنگی» پرداخته‌ایم.

منابع و مأخذ

- ۱- قرآن کریم.
- ۲- ضیایی بیگدلی، محمدرضا، اسلام و حقوق بین‌الملل، گنج دانش، چاپ نخست، ۱۳۷۵.
- ۳- احمدی میانجی، علی، الاسیر فی الاسلام، مؤسسه النشر الاسلامی، چاپ نخست، قم، ۱۴۱۱.
- ۴- حمیدالله، محمد، سلوک بین‌الملل دولت اسلامی، ترجمه و تحقیق: سید مصطفی محقق داماد، مرکز نشر علوم اسلامی، چاپ نخست، ۱۳۸۰.
- ۵- ناصرزاده، هوشنگ، اعلامیه‌های حقوق بشر، ماجد، چاپ نخست، ۱۳۷۲.
- ۶- مروارید، علی‌اصغر، سلسله نتایج الفقهیه، مؤسسه فقه الشیعه و الدار الاسلامیه، چاپ نخست، ۱۴۱۰.
- ۷- علامه حلّی، منتهی المطلب، تبریز، ۱۳۳۳.
- ۸- آصفی، محمدمهدی، الجهاد، دفتر تبلیغات اسلامی، چاپ نخست، ۱۳۷۹.
- ۹- الزحیلی، وهبه، آثار الحرب فی الفقه الاسلامی، دارالفکر، چاپ دوم، ۱۴۱۹.
- ۱۰- ابن قدامه، عبدالرحمن، شرح الکبیر، دارالکتب العربی، بیروت، بی‌تا.
- ۱۱- شیخ طوسی، تهذیب الاحکام، تحقیق: سید حسن خراسانی، دارالکتب اسلامیه، ۱۳۶۵.
- ۱۲- شیخ حرّعاملی، وسایل الشیعه، مؤسسه آل‌البیت، چاپ دوم، ۱۴۱۴.
- ۱۳- شیخ کلینی، الکافی، دارالکتب اسلامیه، چاپ سوم، ۱۳۶۷.
- ۱۴- القاسمی، ظافر، جهاد و حقوق بین‌الملل، ترجمه و پژوهش: سید ابوالقاسم حسینی، ژرفا، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه‌ی اسلامی، چاپ نخست، ۱۳۸۲.
- ۱۵- دفتر همکاری حوزه و دانشگاه، اسلام و حقوق بین‌الملل عمومی، سازمان سمت، چاپ نخست، ۱۳۷۲.
- ۱۶- ابوغده، حسن، قضايا فقهیه فی الملاقات الدولیه، مکتبه العیبکان، ریاض، چاپ نخست، ۱۴۲۰.
- ۱۷- ابن خلدون، تاریخ ابن خلدون، ترجمه: عبدالمحمد آیتی، ینابیع مطالعات و تحقیقات فرهنگی، چاپ نخست.
- ۱۸- کلینی، الکافی، دارالکتب اسلامیه، تهران، ۱۳۶۵.
- ۱۹- مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، مؤسسه الوفاء، بیروت، ۱۴۰۴.
- ۲۰- آتونی و همکاران، قواعد کاربردی حقوق مخاصمات مسلحانه، ترجمه: کمیته‌ی ملی حقوق بشر دوستانه، انتشارات امیرکبیر، چاپ نخست، ۱۳۸۲.
- ۲۱- عبدالحمید محمود، عبدالغنی، حمایه یا النزاعات المسلحه فی القانون الدولی الانسانی و الشریعه الاسلامیه، اللجنة الدولیه للصليب الاحمر، چاپ نخست، ۲۰۰۰ میلادی.

- ۲۲- روسو، شارل، حقوق مخاصمات مسلحانه، ترجمه: سيد علی هنجني، جلد نخست، دفتر خدمات حقوقی بين‌المللی، چاپ نخست، ۱۳۶۹.
- ۲۳- ضیایی بیگدلی، محمدرضا، حقوق جنگ، دانشگاه علامه‌ی طباطبایی، چاپ دوم، ۱۳۸۰.
- ۲۴- محدث نوری، میرزا حسین، مستدرک الوسایل، مؤسسه‌ی آل‌البیت، چاپ نخست، ۱۴۰۸ هـ. ق.